

**15-16 APREL
2022**

**TOSHKENT
O‘ZBEKISTON**

**“GEOGRAFIK TADQIQOTLAR: INNOVATSION G‘OYALAR
VA RIVOJLANISH ISTIQBOLLARI”**

XALQARO ILMIY-AMALIY KONFERENSIYA

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY VA O‘RTA MAXSUS TA‘LIM
VAZIRLIGI
MIRZO ULUG‘BEK NOMIDAGI O‘ZBEKISTON MILLIY UNIVERSITETI**

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI FANLAR AKADEMIYASI
G.O. MAVLONOV NOMIDAGI SEYSMOLOGIYA INSTITUTI**

O‘ZBEKISTON GEOGRAFIYA JAMIYATI

**“TADQIQOT.UZ”
XALQARO ILMIIY JURNALLAR PORTALI**

**GEOGRAFIK TADQIQOTLAR:
INNOVATSION G‘OYALAR VA RIVOJLANISH
ISTIQBOLLARI**

**II
XALQARO ILMIIY-AMALIIY KONFERENSIYA
MATERIALLARI**

TO‘PLAMI

Toshkent - 2023

Geografik tadqiqotlar: innovatsion g‘oyalar va rivojlanish istiqbollari:
II Xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya materiallari to‘plam (15–16-aprel, 2022-yil, Toshkent). –Toshkent.: TADQIQOT.UZ, 2023. – 847 bet.

<http://doi.org/10.5281/zenodo.4751426>

To‘plamda keltirilgan ilmiy tadqiqot ishlari natijalaridan tabiiy geografiya, atrof-muhitni muhofaza qilish va tabiiy resurslardan oqilona foydalanish, iqtisodiy va ijtimoiy geografiya, xorijiy mamlakatlar iqtisodiyoti va mamlakatshunoslik, tashqi iqtisodiy faoliyat, turizm, gidrologiya, gidrometeorologiya, geologiya, geodeziya, kartografiya hamda geoinformatika sohalaridagi mutaxassislar, ilmiy xodimlar, mustaqil izlanuvchilar, doktorantlar, magistratura va bakalavriat talabalari, umumiy o‘rta ta’lim maktablari, o‘rta maxsus, kasb-hunar ta’limi muassasalari o‘qituvchilari hamda geografiya faniga qiziquvchilar foydalanishlari mumkin.

Tahrir kengashi:

g.f.d., professor Hikmatov F.H.
g.f.d., katta ilmiy xodim Rafiqov V.A.
g.f.n., dotsent Sharipov Sh.M.

Kengash a’zolari:

g.f.n., dotsent Tashtayeva S.K.
g.f.n., dotsent Shomurodova N.T.
PhD, dotsent Shomurodova Sh.G‘.
PhD, dotsent Prenov Sh.M.
PhD, dotsent Raxmonov D.N.
PhD, dotsent Raxmonov K.R.
PhD, dotsent Umirzoqov G‘.O‘.

Mas’ul muharrir:

Ibragimov Sh.U.

©Mualliflar jamoasi

©tadqiqot.uz

ANDIJON VILOYATI SHIMOLIY QISMIDAGI TRANSCHEGARAVIY MINTAQANING O‘ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

Uktamov Urayimjon Shavkatjon o‘g‘li

o‘qituvchi

Andijon davlat universitetining Pedagogika instituti

e-mail: uktamovurayimjon@gmail.com

Shomurodova Shahnoza G‘ayratovna

g.f.f.d.(PhD), dotsent

Toshkent viloyati Chirchiq davlat pedagogika instituti

e-mail: zangori_olov89@mail.ru

Annotatsiya: Maqolada Andijon viloyatining hududiga chegaradosh bo‘lgan Qirg‘iziston davlati orasidagi chegara hududlarini tog‘-kon qazilmalarining Andijon viloyatiga geoekologik ta‘siri va hududdagi transchegaraviy mintaqaning o‘ziga xos jihatlari batafsil yoritilgan.

Tayanch so‘zlar: Transchegaraviy mintaqa, tog‘-kon sanoati, daryo havzasi, seysmik jarayonlar, geoekologik vaziyat, ko‘chki, radiaktiv elementlar.

CHARACTERISTICS OF THE ZAKREG REGION IN THE NORTHERN PART OF THE ANDIJAN REGION

Uktamov Urayimjon

Shomurodova Shakhnoza

Abstract: The article considers in detail the geocological impact of mining on the border between Kyrgyzstan and Andijan region and the specifics of the transboundary region in the region.

Key words: Transboundary zone, mining industry, river basin, seismic processes, geocological situation, landslides, radioactive elements.

Bugungi kunda mamlakatimizda transchegaraviy xavfli hududlarning atrof-muhit ifloslanishining salbiy ta‘sirini kamaytirish bo‘yicha tavsiyalar va choralarni ishlab chiqish bo‘yicha asosiy qonunlar O‘zbekiston Respublikasining "Tabiatni muhofaza qilish to‘g‘risida" (1992 yil 9-dekabrda), 2-moddasi, "Muhofaza etiladigan tabiiy hududlar to‘g‘risida" gi O‘zbekiston Respublikasi Qonuni (2004 yil 3-dekabrda) bo‘yicha belgilab qo‘yilgan.

O‘zbekiston Respublikasi va Qirg‘iziston Respublikasi hududlari ko‘p yillar davomida uran konlari va uning chiqindi saqlanib kelayotgan omborlaridan zarar ko‘rib kelmoqda. Natijada, bu yerda katta miqdordagi chiqindilar to‘planib qoldi.

Ko'pgina ma'dan konlari va tog'-kon qazilma konlari sanoati tog'oldi hududlarda joylashgan bo'lib ko'chki jarayonlarining izchil rivojlanishi ortib bordi va vayronagarchilik oqibatida tuproq, yer osti va yer osti suvlarining ifloslanishiga olib keldi. Buning natijasida Maylisoy daryo havzasi transchegaraviy hududdagi uran konlari muammolari paydo bo'la boshladi.

Maylisoy daryo havzsidagi uran konlari qoldiqlarida chiqindilar miqdori sezilarli darajada oshib ketadi. Buning sababi shundaki, uning muhim qismi ikki gidrometallurgik usulda qayta ishlangan uran rudasi korxonalari va Sharqiy Germaniyadan olib kelingan uran zahiralari bilan ishlaganligi. Yana bir jihati esa uran konlari va chiqindixonalarining aksariyati Maylisoy daryosi havzasining yon bag'irlarida joylashganligi hisoblanadi. Seysmik rayonlashtirish xartasiga ko'ra, Qirg'iziston Respublikasining Maylisoy daryo havzasi baland zonaga kiradi. Zilzilalar sodir bo'lishi mumkin bo'lgan seysmiklik 9-10 ballik shkalaga ega bo'lganligi va Maylisoy daryo havzasiga ko'chki bilan birgalikda zararli chiqindilarning tushib borishi oqibatida shu hududning geoekologik muammolari ortib borishi mumkin bo'ladi [1].

Dunyodagi eng iflos hududlardan biri - Qirg'izistondan boshlanuvchi Maylisoy daryosi havzasi Markaziy Osiyodagi millionlab odamlar uchun tahdid solmoqda. Buning sababi Sovet Ittifoqidan qolgan uran chiqindilaridir. Atrof-muhitni muhofaza qilish va tabiiy resurslardan oqilona foydalanish bo'yicha O'zbekiston agentligining ma'lumotlariga ko'ra uzoq vaqtdan beri mintaqadagi vaziyat haqida havotir bildirilmoqda. Hozirgi Maylisoy daryo havzasi uning atrofidagi qishloqlarda 23 ta chiqindilar (radiativ va zaharli chiqindilarni saqlash uchun omborlar) va 16 ta uran qazib olish joylari mavjud. 3 million kubometrdan ortiq radiativ jinslar yer ostiga ko'milgan. Tashqi ko'rinishida, bu oddiy tepaliklarga o'xshaydi, ammo dozimetr asbobi yordamida radiatsiya holatini tekshirilganda, radiatsiya darajasi soatiga 500 mikro-rostgenga yetadi. 1958 yilda yettinchi chiqindixonada avariya yuz berdi va barcha zararli moddalar Maylisoy daryosiga va daryo oqimiga tushdi.

Maylisoy daryo havzasi jiddiy ekologik falokat yuz berishiga olib keldi. Daryo havzasi atrofidagi tog' yonbag'rida ulkan yer ko'chkisi paydo bo'ldi. O'tgan yillar davomida suv toshqini va kuchli yog'ingarchiliklar paydo bola boshladi. Bevosita Andijon viloyati hududi chegarasiga yaqin joylashgan ushbu hudud ikkinchi jahon urishidan keyin qayta o'zlashtirila boshlandi. Bu yerda 1946 yildan - 1968 yilgacha mudofaa sanoati va yadro energetikasi uchun uran qazib olindi. Uran chiqindilari shaxtalar yaqinidagi "chiqindilar omborxonalari" da saqlangan edi. Aynan shu chiqindilar Maylisoy daryo havzasi dunyoning eng ifloslangan hududlaridan biriga aylandi.

Ko'p chiqindilar omborlari xavfli tarzda Maylisoy daryosiga yaqin joylashgan. Tabiiy ofatlar, masalan, ko'chki, suv toshqini yoki zilzilalar kabi obyektlar chiqindi

bilan vayron bo'lishi mumkin, keyin zararli moddalar daryoga tushadi. Natijada 15 million aholisi bo'lgan butun Farg'ona vodiysi daryolar tizimi orqali zararlanish oqibatlariga olib kelishi mumkin. Ushbu hududning o'zi tez-tez suv toshqini va ko'chkilar bolishi bilan ham xavfli hisoblanadi. Maylisoy yuqori seysmik faollik zonasida joylashgan. Xavflar shuningdek, chiqindilarning holatini yaxshilash bo'yicha texnik ishlar uzoq vaqt davomida olib borilmaganligi va ularning holati qoniqarli emasligi sababli ortadi. Katta ko'chkilar xavfi haqiqatligicha qolmoqda va shuning uchun mutaxassislar omborlarni xavfsizroq joyga ko'chirishni tavsiya qilmoqdalar. Chiqindilarni ko'chirish eng qiyin, ammo bu chiqindilar va chiqindilarni qayta tiklash konsepsiyasini ishlab chiqqan xalqaro maslahatchilar tomonidan tavsiya etilgan.

Maylisoy daryo havzasidagi uran konlari, Andijon viloyati hududi bilan chegaradosh bo'lib, shimolda Maylisuv shahriga yaqin joyda joylashgan. Maylisoy uran konlari 1932 yildan beri ma'lum bo'lib, u 1945 yildan - 1967 yil oxirigacha faol ravishda yer osti konida ishlangan. Kon to'liq ishlangan. Uran minerallashuvi paleogen ohaktosh qatlamlari bilan chegaralangan. Konning ba'zi joylarida ohaktoshlar kuchli suv ostida qolib, tarkibida juda ko'p miqdordagi neft va vodorod sulfidi mavjud [2].

Maylisoy daryosi Andijon viloyati shimoliy hududidan oqib o'tib o'z suvini Qoradaryoga quyadi. Agar uran konlaridagi chiqindilar Maylisoy daryosiga oqib tushadigan bo'lsa Andijon viloyati hududiga ham juda katta radiaktiv chiqindilar bilan ifloslanishi mumkin. Buning oqibatida birinchi navbatda suv ifloslanishi va suv orqali insonlar, tuproqlar, o'simlik va hayvonot olami, qishloq xo'jalik ekin maydonlari ekologik halokatga olib kelishi mumkin.

O'zbekiston Respublikasi Davlat ekologik qo'mitasi Maylisoydagi radiaktiv chiqindilar omboridagi vaziyatni nazorat qilmoqda. O'zbekiston Davlat ekologiya qo'mitasi Maylisoy daryosi atrofidagi radiaktiv chiqindilar ombori atrofidagi vaziyat va uning Farg'ona vodiysidagi ekologik vaziyatga ta'siri haqida rasmiy hisobot berib boradi. Atrof-muhitni muhofaza qilish bo'yicha O'zbekiston agentligining ma'lumotlariga ko'ra, hozirgi paytda radioaktiv chiqindilarni o'z ichiga olgan bir qator chiqindilar va chiqindi omborlari haqiqatan ham Qirg'izistonning qo'shni hududida, Maylisoy daryosi zonasida joylashgan. 1991 yildan beri ularni ta'mirlash va texnik xizmat ko'rsatish bo'yicha ishlar tez-tez amalga oshirilib kelinmoqda va balansdan tashqari ma'danlarning alohida chiqindilar to'g'ridan-to'g'ri yog'ingarchiliklarga duchor bo'lgan tik tog'lar etagida joylashgan. O'zbekiston hududining radiatsiyaviy xavfsizligini ta'minlash uchun ushbu obyektlarning mumkin bo'lgan radiaktiv ifloslanish xavfidan va Davlat tabiatni muhofaza qilish qo'mitasi profilaktika choralarini ko'rish uchun jalb qilingan vazirlik va idoralar bilan birgalikda doimiy ravishda ifloslantiruvchi moddalar, shu jumladan radiaktiv

elementlar va og‘ir moddalar mavjudligi uchun suv va pastki cho‘kindilarning sifatini nazorat qilib boradi.

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, har bir hududning geokologik vaziyatlarini bartaraf etish maqsadida tog‘-ko‘n sanoatidan chiqadigan chiqindilarni atrof-muhitga zarar yetkazmagan holatda bartaraf etish lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Алешин Ю.Г, Торгоев И.А, Мамырова Р. Геоэкологические риски при комплексном горнопромышленном освоении территории (на примере Майлуу-суу). Вестник КРСУ. 2006.
2. Айтматов И.Т., Торгоев И.А., Алёшин Ю.Г.. Геоэкологические проблемы в горнопромышленном комплексе Кыргызстана. Наука и новые технологии. 1997. с. 129 – 137.